

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_3_T15
MPHTI 06.54.31
JEL O50, O57

Интеллектуалдық әлеуетті дамытудағы шетелдік прогрессивті тәжірибені зерттеу және оны Қазақстан жағдайларына бейімдеу жолдары¹

А.Б. Турысбекова

ҚР БҒМ ҒК «Экономика институты» РМҚК

Түйін

Бұл мақала білім экономикасын қалыптастырудың негізі болып табылатын зияткерлік әлеуетті қалыптастыру мен дамытудың жолдарын қарастырады. Интеллектуалдық әлеует тұжырымдамасы анықталып, оның негізгі құрамдас элементтері ретінде ғылыми-техникалық, инновациялық, білім және мәдени әлеуеттер айқындалады. Ұлттың интеллектуалдық капиталы мен әлеуетін дамыту мәселелерін қарастыра отырып, интеллектуалдық әлеуетті дамытудағы шетелдің озық тәжірибелері зерттеледі. Нақты айтқанда, АҚШ, Жапония және Еуропалық Одақ секілді дамыған мемлекеттердің интеллектуалдық әлеуеттерін дамыту тәжірибелерінің жолдары зерттеліп, бұл тәжірибелердің Қазақстанда қолданылу мүмкіндігі талқыланады. Қазақстандағы интеллектуалдық әлеуеттің дамуына кедергі келтіретін негізгі факторлар анықталып, олардың себептері талқыланады. Прогрессивті шетелдік тәжірибені зерттеу негізінде Қазақстанның интеллектуалдық әлеуетін арттыру үшін ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: интеллектуалдық әлеует, интеллектуалдық капитал, инновация, ғылым, білім экономикасы, факторлар, кедергілер.

Зарубежный опыт развития интеллектуального потенциала и его адаптация к условиям Казахстана

Аннотация

В данной статье рассматриваются способы формирования и развития интеллектуального потенциала, который является основой для формирования экономики знаний. Определено понятие интеллектуального потенциала и выявлены его основные компоненты, такие как научно-технический, инновационный, образовательный и культурный потенциалы. В статье изучается передовой опыт зарубежных стран в развитии интеллектуального потенциала с учетом развития интеллектуального капитала и потенциала нации. В частности, будут изучены пути развития интеллектуального потенциала в таких развитых странах, как США, Япония и Евросоюз, и обсуждена возможность применения этих практик в Казахстане. Будут определены основные факторы, сдерживающие развитие интеллектуального потенциала Казахстана, и обсуждены их причины. На основе изучения передового зарубежного опыта даны рекомендации по повышению интеллектуального потенциала Казахстана.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, интеллектуальный капитал, инновации, наука, экономика знаний, факторы, барьеры.

Study of foreign experience in the development of intellectual potential and adapt it to the conditions of Kazakhstan

Abstract

This article discusses the ways of forming and developing intellectual potential, which is the basis for the formation of the knowledge economy. The concept of intellectual potential is defined and its main components, such as scientific-technical, innovative, educational and cultural potential are defined. The article studies the experience of foreign countries in the development of intellectual potential, taking into account the development of intellectual capital and the potential of the nation. In particular, the ways of developing the intellectual potential of developed countries such as the United States, Japan and the European Union will be studied, and the possibility of applying these practices in Kazakhstan will be discussed. The main factors hindering the development of intellectual potential in Kazakhstan will be identified and their reasons will be discussed. Based on the study of progressive foreign experience, recommendations are made to increase the intellectual potential of Kazakhstan.

Key words: intellectual potential, intellectual capital, innovation, science, knowledge economy, factors, barriers.

Кіріспе

Әлемнің жетекші елдерінің дамуы алдымен постиндустриалды, содан кейін білім, инновация, ғаламдық ақпараттық жүйелер, зияткерлік еңбек, ғылым және жаңа технологияларға негізделген экономиканың

қалыптасуына әкелді. Бұл жаңа экономиканың негізін қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының басты факторы болып табылатын зияткерлік әлеует құрайды. Соңғы жылдары қоғамның зияткерлік даму процестерін зерттеуге деген қызығушылық күрт

¹ Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы «Қазақстан Республикасы аймақтарының зияткерлік әлеуеті: бағалау және даму перспективалары» (AP08052800) аясында дайындалған

өсті. В.К. Левашовтың пікірінше «бұл бірінші кезекте негізгі қозғаушы күші ғылыми білім мен технологияларды өндіру, тарату және тиімді пайдалану болып табылатын білім қоғамының қалыптасуына байланысты» [1].

Қазақстандағы адам ресурстарын дамыту - Қазақстан Республикасының «Қазақстан - 2030» ұзақ мерзімді даму Стратегиясының маңызды бағыттарының бірі. 1997 жылы қабылданған стратегия ел дамуының жаңа бағыттары мен көкжиектерін ашты.

2008 жылы Елбасы «Зияткерлік ұлт - 2020» жобасын ұсынды. Өз сөзінде Н.А. Назарбаев: «Оның басты мақсаты - қазақстандықтарды жаңа формацияда тәрбиелеу, Қазақстанды бәсекеге қабілетті адами капиталы бар елге айналдыру» деп атап өтті.

Қазіргі уақытта Қазақстанды әлемдік қоғамдастық нарықтық экономикасы бар мемлекет ретінде таниды. Тәуелсіздікке қол жеткізудің қысқа тарихи кезеңінде жаңа прогрессивті технологиялардың көмегімен әлемдік өркениетке интеграция арқылы экономикада серпіліс болды. Айтарлықтай зияткерлік әлеуетке ие Қазақстан оны тиімді пайдалануға және одан әрі арттыруға тырысуы керек. Бұл тұрғыда қоғам өмірінің жаңа деңгейінің негізін құрайтын және елдің экономикалық қуаты мен ұлттық қауіпсіздігінің негізі болып табылатын қазіргі білім беру жүйесі мен адами капиталдың рөлі мен маңызы артады. Осы тұрғыда бұл жұмыстың мақсаты – зияткерлік әлеуетті дамытудағы шетелдің озық тәжірибесін зерттей отырып, оны Қазақстан жағдайларына бейімдеу жолдарын қарастыру.

Әдеби шолу

Ұлттың интеллектуалдық капиталы барлық жинақталған ғылыми, кәсіби және мәдени ақпараттарды, өмірдің барлық сфералары мен салаларындағы мамандардың білімі мен дағдыларын, әр адамның интеллектуалдық, адамгершілік және мәдени дамуын қамтиды.

Ұлттың интеллектуалдық капиталы мен әлеуетін дамыту мәселелерін қарастыра отырып, «интеллект», «интеллектуалдық әлеует» сияқты негізгі ұғымдарға тоқталу қажет.

Интеллектуалдық әлеует зияткерлік қызметтің әртүрлі түрлерін біріктіреді, яғни ол өзінің құраушы компоненттеріне қатысты интегративті функцияны орындайды. Ұлттың интеллектуалдық әлеуеті мақсат қою және оны іске асырудың құралдарын табу мүмкіндігін көрсетеді, ал экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде бұл барған сайын маңызды бола

түсуде. ХХІ ғасырда экономикалық және саяси бәсекелестіктің жеңісі тек іргелі және қолданбалы ғылымның даму деңгейімен ғана емес, сонымен бірге халықтың білім деңгейімен де анықталады.

Интеллектуалдық әлеует – бұл анықталуы және бағалануы қиын күрделі тұжырымдама.

Соңғы уақытқа дейін интеллектуалдық әлеует тек патенттер, авторлық құқықтар, сауда белгілері және ноу-хау кіретін интеллектуалдық меншік ретінде түсінілді. Әрі қарай, зерттеу процесінде көптеген ғалымдар интеллектуалдық әлеуетті зияткерлік меншік пен жұмысшылардың білімінің жиынтығы ретінде қарастыра бастады.

Ғалымдардың пікірі бойынша интеллектуалдық әлеует дегеніміз:

- елдің немесе аймақтың интеллектуалдық саласының сипаттамасы және экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен халықтың өмір сүру деңгейінің жоғарылауына ықпал ететін жаңа білім, идеялар, ақпарат көзі;

- жүйенің (мемлекет, аймақ, кәсіпорын, ұйым және т.б.) ғылымда, техникада, технологияда, рухани-адамгершілік салада айтарлықтай нәтижеге жетудің бірегей шешімдерін таба білу қабілеті;

- әлеуметтік-экономикалық даму мақсатында адамның және қоғамның интеллектуалдық мүмкіндіктерін жүзеге асыру қабілетімен көрсетілген инновациялық экономиканың тиімділігінің өлшемі;

- жүйенің (мемлекет, аймақ, кәсіпорын, ұйым және т.б.) ғылымда, техникада, технологияда, рухани-адамгершілік салада айтарлықтай нәтижеге жетудің бірегей шешімдерін таба білу қабілеті.

П.П. Васильев бұл тұжырымдаманы аймақтың интеллектуалдық меншігі бола алатын, оның прогрессивті және халықаралық дамуына ықпал ететін жаңа білім, жобалар, идеялар, модельдер және басқа да семантикалық ақпаратты (ғылыми, техникалық, экономикалық, құқықтық және т.б.) жинақтау, құру және пайдалану мүмкіндігі ретінде түсіндіреді [2].

В. Лаврентьевтің пікірінше, интеллектуалдық потенциал дегеніміз – бұл жеке адамның немесе жеке адамдар тобының (ұйым, кәсіпорын персоналы, тұрғындар, аймақ, ел, ұлт, адамзат) жаңа рухани және материалдық құндылықтарды құрудың болжамды интегралды қабілеті [3].

Т. Стюарттың айтуынша интеллектуалдық әлеует дегеніміз - бұл білімді басқарудың ұйымдастырушылық процестерін ескермей,

оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін компанияның барлық қызметкерлерінің білімінің жиынтығы [4].

Т.В. Игнатова және А.А. Шетов интеллектуалдық әлеуеттің құрылымында екі компонентті бөлуді ұсынды: шығармашылық әлеует және кәсіби-біліктілік әлеует [5].

Бұдан интеллектуалдық әлеует түсінігі жалпы және жеке мағынада қарастырылуы мүмкін.

Жеке мағынада, интеллектуалдық әлеует дегеніміз – бұл жүйенің пайдаланылатын материалдық өндіріс саласындағы ғылыми-техникалық жаңалықтарды көбейту және енгізу мүмкіндігі.

Ал жалпы мағынада интеллектуалдық әлеует дегеніміз – бұл мемлекеттің, аймақтың, ұжымның, адамның ғылым, техника және рухани-адамгершілік саласында бірегей жетістіктер жасау қабілеттерінің жиынтығы.

Халықаралық тәжірибеде интеллектуалдық әлеует білімнің адамдардың материалдық әл-ауқатының деңгейіне әсерін өлшейтін

индикатор ретінде түсініледі [6].

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен интеллектуалдық әлеует дегеніміз – адамның, қоғамның немесе тұтас бір ұлттың дамыған білімі мен қабілеттерінің жүйесі деп қорытынды жасауға болады.

Әртүрлі берілген анықтамалар аясында, аймақтың интеллектуалдық әлеуетін, аймақтың дамуының экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени және т.б. факторларымен негізделген білім беру, ғылыми, инновациялық және мәдени әлеуеттің жүйелік жиынтығы ретінде айқындау практикалық қызығушылық тудырады.

Бұл тәсіл аймақтың интеллектуалдық әлеуетін арттыруға қатысатын субъектілерін айқындауға мүмкіндік береді және осы процесті басқарудың негізгі бағыттарын нақтылайды (сурет 1). Интеллектуалдық әлеуеттің барлық элементтері бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Элементтердің әрқайсысының өсуі басқа элементтердің дамуына және өсуіне ықпал етеді.

Сурет 1 – Интеллектуалдық әлеуетті құрайтын элементтер [7]

Интеллектуалдық әлеуеттің маңызды құрамдас бөлігі болып, ғылыми білім, ғылыми-техникалық қызмет және ғылыми зерттеулердің нәтижелері, әртүрлі инновациялар мен жоғары технологиялық өндіріс кешені, жаңа жабдықтар мен технологиялардың пайдаланылмаған қорларының жиынтығы болатын ғылыми-техникалық әлеует саналады.

Сонымен, ғылыми-техникалық әлеуеттің әр түрлі құрамдас бөліктердің жиынтығы болып табылатынын айқындадық. Олардың арасында ең алдымен мыналарды атап көрсету керек:

- ғылым мен техникадағы елдің (аймақтың) адами ресурстары;
- ғылыми-техникалық қызмет пен байланысты бағыттар бойынша ел (аймақ) бөлетін қаржы ресурстары;
- ғылыми өндіріс құралдары (жер, офис, құрал-жабдық);

- елдің (аймақтың) ғылыми-техникалық ақпарат орталықтары мен қызметтері;
- ағымдағы және жоспарланған ғылыми зерттеу бағдарламалары жиынтығы;
- елдің (аймақтың) ғылыми-техникалық қызметін басқару орталықтарының жүйесі.

Осы тұрғыда аймақтың ғылыми-техникалық әлеуетін келесі өзара байланысты компоненттердің жиынтығы ретінде анықтауға болады:

1. Кадрлық компонент – бұл ғылыми-техникалық сала қызметкерлерінің белгілі бір уақытта ғылыми-техникалық дамудың ағымдағы және болашақ міндеттерін шешудің қажетті деңгейін қамтамасыз ететін сапалық және сандық сипаттамаларының жиынтығы.
2. Ұйымдастырушылық компонент – бұл ұйымның икемділігін көрсететін ғылыми-техникалық әлеуеттің құрылымы, яғни. жедел

мәселелерді шешу үшін ғылыми-зерттеу топтарын жылдам құру мүмкіндігі және компанияның ғылыми-зерттеу жүйесін басқару.

3. Қаржылық компоненті – ғылыми-техникалық әлеуетті қаржылық ресурстармен қамтамасыз етудің неғұрлым барабар жүйесінің болуын болжайды.

4. Ақпараттық компонент – ғылыми-техникалық инфрақұрылымның жаңа ғылыми білім қалыптастыру үшін қажет ғылыми-техникалық ақпарат ағымының тұрақтылығын қамтамасыз ететін қазіргі заманғы талаптарға сәйкестігін білдіреді.

5. Материалдық-техникалық компонент – бұл ғылыми-зерттеу жұмыстары құралдарының жиынтығы. Өнеркәсіп, фирма немесе компания деңгейінде, әдетте, қолданбалы зерттеулер мен әзірлемелердің (ҒЗТҚЖ) материалдық-техникалық базасы туралы айтылады. Олардың мақсаты – ғылыми идеяларды нақты техникалық және технологиялық инновацияларға тез әрі тиімді айналдыру.

6. Құқықтық компонент – бұл ғылыми-техникалық әлеует элементтерінің неғұрлым тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін құқықтық механизмдер жүйесі.

Интеллектуалдық әлеуеттің екінші компоненті - бұл ғылыми білімді өнімнің жаңа түрлеріне, технологияларға және қызметтерге айналдыру процесін, сонымен қатар тауарларды өткізу нарықтарын, бәсекелестік ортаны және басқарушылық және ұйымдастырушылық-экономикалық шаралар жиынтығын біріктіретін процестерді қамтитын инновациялық әлеует. Бұл жердегі негізгі фактор және негізгі шығармашылық күш - адами ресурстар [8].

Интеллектуалдық әлеуеттің ең маңызды компоненті ретінде білімді қалыптастыру және қолдануға қатысатын білім беру әлеуетін айтуға болады.

Білімге негізделген экономика кең ауқымды білім беру жүйесін қажет етеді. Сонымен қатар білім беру мен оқыту адам ресурстарын қалыптастыру процесінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады [9].

Өз кезегінде білім деңгейі, интеллектуалдық әлеуеттің негізгі компоненттерінің бірі ретінде мыналарға байланысты:

- жалпы елдегі білім беру жүйесінің даму тенденциялары;
- жалпы және кәсіптік білім сапасы;
- қайта даярлау және біліктілікті арттыру жүйелері;
- өзін-өзі дамыту мотивациясы.

Әлемдік қоғамдастықта интеллектуалдық әлеуетті дамытудың маңызды факторы ретінде мәдени әлеуетті айқындау кең таралып келеді. Мәдени әлеует деп біз жүйенің өзінің рухани деңгейін көтеру үшін қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын мәдениетті атаймыз.

Сонымен мәдени әлеует кең мағынада адам мен қоғамның рухани дамуына бағытталған іс-әрекеттерді, сондай-ақ осы қызметтің өнімдерін (нәтижелерін) білдіреді. Бұл өнімдер - жаңа мәдениет деп аталатын жаңа идеялар мен жаңа біліми рухани құндылықтар. Әдетте, рухани мәдениетте келесі элементтер айқындалады: саяси, құқықтық, эстетикалық, этикалық (моральдық), философиялық, діни мәдениет. Интеллектуалдық әлеует тұжырымдамасы рухани мәдениеттің тұжырымдамасымен тығыз байланысты, ол адамның рухани белсенділігінде оның шығармашылық мүмкіндіктері мен өкілеттіктерін іске асыруды және жетілдіруді білдіреді. Рухани мәдениет - интеллектуалдық әлеуеттің өнімі, ол адамның жеке басын қолдайтын және дамытатын рухани мәдениет [10].

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, мәдени әлеуеттің негізі оның мақсаттарында көрініс табуы мүмкін. Олар көп. Ең бастыларын тұжырымдайық:

1. Әлемді өзгерту.
2. Дүниені тану.
3. Байланыс үшін жағдай жасау.
4. Іс-әрекет пен мінез-құлықты реттеу.
5. Құндылықтар жүйесін құру және сақтау.

Мәдени әлеуеттің өзегі – сөзсіз қоғамдағы мінез-құлықтың нормалары мен формалары. Құндылықтар ынталандыру кез-келген әрекеттестіктің қажетті шарты ретінде қызмет етеді. Ортақ құндылықтарға ұмтылу адамдарды өз мақсаттарына жетудің қуатты күшін құра отырып, инновациялық қоғамға біріктіре алады [11].

Мәдени әлеует интеллектуалдық әлеуеттен оқшау жағдайда өмір сүре алмайды, өйткені интеллектуалдық әлеует мәдени әлеуеттен бөлек қарастырылмайды. Білім экономикасының дамуы интеллектуалдық әлеуеттің маңызды құрамдас бөлігі ретінде мәдени әлеуеттің барлық факторлары мен элементтерін пайдалануға саналы түрде негізделгенде ғана мүмкін болады.

Қоғамдағы интеллектуалдық әлеуеттің рөлі барған сайын маңызды бола түсуде. Интеллектуалдық әлеуетті дамытудағы прогрессивті шетелдік тәжірибені ескере

отырып, әртүрлі елдердегі интеллектуалдық әлеуетті дамыту тәжірибесі өздігінше ерекше деп тұжырым жасауға болады. Біз бұл бөлімде Жапония, Еуропалық Одақ елдері және АҚШ мемлекеттерінің зияткерлік әлеуетінің даму тәжірибелерін қарастырып, салыстырамыз. Ғылыми мәселені зерттеудің негізі ретінде экономикалық теорияны танудың құралдары алынды, атап айтқанда шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде жүргізілген зерттеулерге талдау жасалды. Салыстыру және жалпылау әдісі қолданылды. Бұл дамыған елдердегі интеллектуалдық әлеуеттің ортақ даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін айқындады. Сонымен қатар, экономикалық құбылыстар мен процестерді тану әдісі қолданылды [12].

1) Жапония.

Өткен ғасырдың 60-70 жылдарының аяғында жапон экономикасы әлемдік капиталистік формацияның дамыған елдерінің қатарына күтпеген жерден қосылды. Қайта құрылымдаудың жылдамдығы және олардың жоғары тиімділігі тұрғысынан «Жапондық экономикалық ғажайып» экономикалық жүйені оңтайландырудың барлық процестерінен асып түсті.

Жапон экономикалық моделінің бірегейлігі, ең алдымен, оны іске асыру және қайтарымы үшін бір мақсатқа бағытталған барлық қозғаушы факторлардың қолданылғанында. Бұл факторлардың ішіндегі ең маңыздысы – интеллектуалдық әлеуетті толықтай дамыту болып табылған.

Жапон экономикасының шарықтау кезінде интеллектуалдық әлеуетті басқару жүйесі ең жоғары деңгейге жетіп, макро- және микроэкономикалық деңгейлерді қамтыды. Макроэкономикалық деңгейде экономикалық өсу факторлары келесі компоненттер болды:

- үкіметтің жоғары кәсібилігі, мемлекеттік шығыстардың төмен деңгейі, салалық министрліктер мен ведомстволардың мамандарының кәсіпорындармен тікелей байланысы, соның арқасында мемлекет микроқұрылымдардың қызметіне араласу механизмі қолданылды;

- биліктің жоғарғы эшелондарында сыбайлас жемқорлықтың болмауы, оның қоғам алдындағы есеп беруі (барлық инвестициялық шығындар, қол жеткізілген жетістіктер немесе сәтсіздіктер «Ақ кітапқа» енгізілді және бұл ақпарат жүйелі түрде жария етілді);

- жалпы басқаруға, ең алдымен, қорғаныс, ішкі қауіпсіздік, мемлекеттік қызметшілерге берілетін жеңілдіктер бойынша шығыстардың жыл сайын төмендеуі;

- орта және шағын бизнес жүйесінде материалдық тауарлар өндірісін кеңейту;

- отандық өнімге қатты ішкі жиынтық сұраныстың қалыптасуы;

- несие-қаржы секторын кешенді мемлекеттік бақылау;

- жинақталған және сақтандыру мекемелерінде қуатты мемлекеттік жинақ қорын жинақтау;

- жоғары сапалы өнім шығаруда интеллектуалдық әлеуетті пайдалану үшін ғылыми сыйымды жұмыс орындарын құруды қажет ететін экспорттық бағдар.

Жапонияда сәтті құрылған билік тармақтары бүкіл жапон қоғамын біріктіретін және оны шығармашылық нәтижеге жеткізетін факторға айналды. Микро деңгейде отандық өндірісті протекционизм саясаты жүргізілді. «Арзан» несие көмегімен салықтық жеңілдіктер, амортизациялық жеңілдіктер, бонустар, моральдық және материалдық ынталандыру, өнертабыс ынталандырылды. Бұл саясат университеттер базасында қолданбалы ғылымның дамуына ықпал етті, оның қабырғаларында зертханалар, ғылыми секторлар және технологиялық орталықтар құрылды. Олардың негізгі міндеті студенттерге тәжірибе және алған білімдерін шығармашылықпен іске асыру дағдыларын қалыптастыру болды. Интеллектуалдық әлеуетті іске асырудың келесі кезеңі ел мен қоғамның баюына тікелей әсер еткен материалдық өндіріс болды. Бұл үшін ескі негізгі өндірістерді (металлургия, машина жасау, химия) қайта құру және бірқатар жаңа өндірістерді құру нәтижесінде ғылыми сыйымды жұмыс орындары құрылды, мысалы, электронды, компьютерлік, радиотехника, химиялық талшықтар өндірісі және т.б.

Үкімет бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында өнімнің түрлерін бақылауға алды. Бұл үшін қазіргі заманғы өнімдерді шығаруға және ескірген өнімдерді өндіруге көшуді ынталандыратын жүйе қолданылды. Әкімшілік реттеу мемлекеттік аппараттың кәсіпкерлермен тікелей байланыстарына негізделді, олар үшін әр түрлі министрліктер мен ведомстволардың жанынан көптеген консультативтік комитеттер құрылды. Бұл бизнес құрылымдарын инвестициялар, өндіріс қуаттары түрінде материалдық ынталандырумен қамтамасыз етуге, инновацияны енгізетін кәсіпорындардың жақсартылған сапасына арналған өнімдердің шекті бағаларын белгілеуге ықпал етті [13].

Микроқұрылымдардың қызметіне мемлекеттің жедел араласуының арқасында

мемлекеттік аппаратпен және кәсіпкерлердің іс-әрекеттерінде үйлесімділік қамтамасыз етілді. Олар мемлекеттік басқарумен ынталы байланысқа шықты, өйткені меншік иелері бәсекеге қабілетті өнім шығаруға талпынғаны үшін сыйақы алды. Сондықтан, жапондық бизнес топтық бірлестіктер аясында дамыды, олардың серіктестері бір бағытта әрекет етті. Бұл елдің бүкіл экономикалық өмірін қатаң реттеу аясында сенім мен ынтымақтастық үшін жағдай туғызды. Ал бұл болса өз кезегінде кәсіпорындардың банкроттықтарының төмендеуіне әсер етті.

Бір кездері кеңестік экономикалық зерттеулерде жапондық жұмысшының өзінің фирмасына өмір бойы адалдығы сынға алынды. Егер жапондық фирманың жұмыс жасау негізін қарастыратын болсақ, ең алдымен, жұмысты монотонды операциялар шегінде ғана жүргізу емес, қызметкерлердің шығармашылық және кәсіби өсуіне жан-жақты жағдай жасау негізге алынғанын көруге болады. Жұмысшыларды тиісті ынталандыру, олардың табысы бірлескен күш-жігерге байланысты екендігі, өндірістік процестерде жұмысты икемді пайдалану үшін бірнеше кәсіптің тартылуы жапон фирмаларындағы ұжымдық жауапкершіліктің құрамдас бөлігі болып табылады. Еңбекті тиімді пайдалану негізінен барлық санаттағы қызметкерлер арасындағы қақтығыстарсыз өндірістік қатынастармен қамтамасыз етіледі [14].

Жапондық менеджменттің өзіндік әдістері мен жоғары өнімділігін зерттей отырып, американдық сарапшылар әйгілі американдық Петерсон жүйесінің индивидуалистік принциптерінен артықшылықтарын мойындады. Егер американдық қазіргі өндірістің негізгі мақсаты конвейердің жанында жұмысшының қозғалысын барынша азайту, көп мөлшерде өнім шығару және ақша үнемдеу болса, жапондар үшін негізгі критерийлер өнім сапасы мен өндіріс процесінің икемділігі болды. Бұл әр қызметкердің өзінің еңбек нәтижелеріне креативті және ойластырылған көзқарас қалыптастыруын ынталандырды.

Инновациялық сфераны дамытудың жапондық моделі, ұлттың жоғары интеллектуалды деңгейі, оның өсіп келе жатқан жаһандану қатерлеріне бейімделуі, дағдарыстық жағдайлардан шығудың өзіндік жолдарын табу Жапонияның барлық қиындықтарды жеңеді деп үміттенуіне негіз береді.

Жапонияның жоғары ғылыми-техникалық деңгейі қазіргі жағдайда робототехникада, компьютерлік және электронды

өрістерде, жоғары жылдамдықты көлік құруда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл интеллектуалдық әлеуетінің басында тұрған жапон ұлтының зор әлеуетінің тағы бір дәлелі.

2) Еуропалық Одақ.

ЕО елдерінің даму стратегиясында 2020 жылға қарай Еуропада білімге негізделген ең серпінді және бәсекеге қабілетті экономика құру міндеті қойылды. Әлемдік экономикадағы Еуропалық Одақтың болашақ орны бәсекелестіктің жаңа шарттарымен айқындалады. Бұл субъектілердің үнемі жаңару, ғылыми білімнің инновациялық өнімге үздіксіз айналуы мүмкіндігін болжайды [15].

ЕО зияткерлік әлеуетін дамытудың басты бағыттары:

- бизнестің жұмыс істеуі үшін жағдайларды жақсарту, соның ішінде инновацияларды ескере отырып, жаңа технологиялар мен инновациялар, бизнесті дамыту саласындағы қатынастарды реттейтін заңнамалық базаны дамыту;

- болашақта білім базасын дамыту, тұрақты дамуды қамтамасыз ету, білім беру жүйесін реформалау арқылы инвестициялау;

- тұтынушы құқығын қорғауды, мемлекеттік сектордың қызметіне назар аударуды, жаңа мәдени үрдістерді қабылдауды, елдер арасындағы қатынастарды нығайтуды дамытатын адам факторының рөлін күшейтуге байланысты қызмет көрсету саласын дамыту.

Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттер интеллектуалдық капиталдың ұлттық резервтерін дамыту және әлемнің ең перспективалы және талантты мамандарын тарту бойынша теңдестірілген саясатты әзірлейді және жүзеге асырады. Швеция, Нидерланды, Финляндия, Словения сияқты ЕО-ның кейбір елдері халықтың интеллектуалды деңгейінің өсуін және адами әлеуеттің дамуын қамтамасыз етуде жоғары нәтижелерге қол жеткізді, бұл жүзеге асырылған инновациялық дамудың стратегиялары мен әлеуметтік қауіпсіздіктің жоғары деңгейінің тиімділігінде көрінеді.

Интеллектуалдық әлеуетті дамытудағы еуропалық көзқарастың ерекшелігі – ұлтаралық деңгейдегі құралдарды пайдалану мүмкіндігі және интеграциялық топтың артықшылығы білім беру мен оқыту саласында біртұтас кеңістік құру. ЕО-да жүзеге асырылатын зияткерлік әлеуетті дамыту жөніндегі барлық бастамалар ұлттық, мемлекеттік және аймақтық деңгейлерді қамтитын үш деңгейлі жүйеде қарастырылуы керек. Лиссабон стратегиясы және Еуропа 2020 тұжырымдамасы

элеуметтік, гендерлік және экологиялық саясат саласындағы еуропалық бастамалармен бірге ұлттық деңгейдегі заңнамалық және азаматтық белсенділіктің негізін құра отырып, жеке тұлғаның интеллектуалды дамуын басқарудың жоғары деңгейін құрайды.

Еуропа-2020 стратегиясын іске асырудағы бағдарлар жаһандық бәсекелестік жағдайындағы негізгі индикаторлар болып табылады және тұрақты дамуды қамтамасыз етеді. Атап айтқанда, 2020 жылға қарай:

1) жұмыспен қамту саласында 20-64 жас аралығындағы халықты жұмыспен қамтудың 75% деңгейіне қол жеткізілді (2014 жылы бұл көрсеткіш 64,9%, 2009 жылы - 69%);

2) ЕО ЖІӨ-нің 3% ғылыми-зерттеу және инновацияға (мемлекеттік және жеке салымдарды қосқанда) инвестицияланды; біліктіліктің жоғары деңгейін, инновацияны және өзгеретін жағдайларға тез бейімделуді қажет ететін жұмыс орындарының үлесі 35% құрады (2010 жылы бұл көрсеткіш 29% құрады);

3) білім беру саласында: 30-34 жас аралығындағы халықтың кем дегенде 40% жоғары білімге ие болған (2014 ж. осы жас тобы үшін бұл көрсеткіш ЕО елдерінде 37,9%, АҚШ-та – 40%, Жапонияда 50%-дан жоғары).

Білім беру және оқыту саласындағы еуропалық ынтымақтастық процесі тұрақты түрде жақсарды. Оның қайнар көзі 2002 жылғы наурызда Еуропалық Кеңес мақұлдаған «Білім беру және оқыту 2010» концепциясы болып табылады.

Бұл тұжырымдаманың мақсаты Еуропалық Одақ деңгейінде ұлтаралық өзара әрекеттесу, тәжірибе алмасу арқылы ұлттық білім беру мен оқыту жүйесін жетілдіру болды. Білім беру сапасы мен кадрлардың біліктілігін арттыру, білім беру жүйесінің ашықтығы және интеллектуалдық ресурстардың ұтқырлығы тұжырымдаманың негізгі бағыттары болды. Ақпараттық қоғамның жаһандық қатерлері «Білім беру және оқыту 2010» стратегиясын жақсы іске асыру үшін «Жаңа жұмыс орындары үшін жаңа дағдылар» бастамасын құруға ықпал етті. Алайда, Лиссабон стратегиясының бірінші басылымындағыдай, жаһандық экономикалық және қаржылық дағдарыстың салдарынан көптеген мақсаттарға қол жеткізілмеді [16].

Әлемдік экономиканың жаңа талаптарына сай болу үшін және ЕО-ға мүше мемлекеттердің білім саласындағы ынтымақтастығын нығайту қажеттілігін ескере отырып, «Білім беру және оқыту 2010» тұжырымдамасы жаңа білім беру және оқыту

«Білім беру және оқыту 2020» стратегиясына өзгертілді. Осы құжаттың стратегиялық мақсаттары төменде көрсетілген:

1) оқытудың ұтқырлығы мен өмір бойы тұжырымдамасын іске асыру;

2) білім беру мен оқытудың сапасы мен тиімділігін арттыру;

3) теңдікті, элеуметтік келісімді және белсенді азаматтықты қамтамасыз етеді;

4) білім беру мен оқытудың барлық деңгейлерінде шығармашылық пен инновацияны, оның ішінде кәсіпкерлік қабілетті дамыту.

Бұл мақсаттар қоғамдық ұйымдардың, елдердің үкіметтері мен бизнес тарапынан адами капиталға белсенді инвестициялау жағдайында, сондай-ақ биліктің барлық деңгейлеріндегі күш-жігерді біріктіру жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін.

Салыстырмалы түрде төмен шығындар, көптеген және көп бюджеттік стипендиялар мен гранттық бағдарламалар, білім беру саласындағы несиелерге жоғары сұраныс – осының бәрі ЕО елдерінде зияткерлік капиталды қарқынды дамытуға ықпал етеді.

Мысалы, білім беруге жұмсалатын шығындар (жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің%) Финляндияда 1% құрайды (дамыған елдер арасындағы ең төменгі көрсеткіш), Швецияда - 3,2%, Нидерландыда – 6,8%, ал Жапонияда бұл көрсеткіш – 29,3%, ал АҚШ-та – 25,7%.

Студенттік субсидиялар (бір студентке шаққандағы гранттар) бойынша Нидерланды, Швеция және Финляндия басқа дамыған елдермен салыстырғанда көшбасшы болып табылады. Студенттерге берілетін субсидиялар деңгейіне келетін болсақ, тек Америка Құрама Штаттарында айтарлықтай алға жылжу байқалады. Скандинавия елдерінде және Нидерландыда халықтың білімге қол жетімділігі ынталандырылады, бұл халықтың барлық сегменттерінің зияткерлік деңгейінің өсуіне ықпал етеді.

3) АҚШ.

АҚШ-тағы инновациялық дамудың тәжірибесі, экономикадағы соңғы жағымсыз өзгерістерге қарамастан, мұқият зерттеуге лайық. Америка Құрама Штаттарының ғылымдағы, ең заманауи тауарлар мен қызметтерді жасау мен өндірудегі жетістіктері сөзсіз. Осы мемлекеттің инновациялық инфрақұрылымының дамуының ұзақ кезеңін талдау үшін қол жетімді ақпараттың көптігін ескере отырып, бұл мақалада тек реформаның негізгі қадамдары мен қол жеткізілген нәтижелері көрсетілген [17].

Америка Құрама Штаттарының инновациялық дамуы, көптеген адамдардың ойлағанындай тек Кремний алқабын құрудан басталмады. Бірақ әлдеқайда ертерек - XVIII ғасырда мемлекеттің интеллектуалды элитасының өсуіне және инновациялардың дамуына негіз жасауға мүмкіндік беретін алғашқы университеттердің құрылуынан басталды.

Алғаш бәсекеге қабілетті, иммиграцияға негізделген АҚШ-тың ішкі нарығы экономикалық табысқа жетуде, атап айтқанда, технологияны сатылатын тауарлар мен қызметтерге айналдыруда маңызды рөл атқарды.

1970-1980 жж. АҚШ фирмаларының нарықтық үлесінің төмендеуіне және айтарлықтай жұмыссыздықтың пайда болуына шетелдік трансұлттық компаниялардың, әсіресе Жапония мен Германияның қарқынды өсуі, сонымен қатар осы мемлекеттердің агрессивті сауда және өндірістік саясатының әсер етуі себеп болды. Бұл қиын жағдайдан шығу үшін АҚШ жаңа білімді таратуды ынталандыру арқылы федералды қаржы-андыруды тиімді пайдалану шараларын жүзеге асырды. Федералды үкімет университеттер мен федералды зертханаларды ғылыми қаржыландыруға миллиардтаған доллар құйғанымен, сыншылар жаңа технологиялар сөреде тұрғанын немесе көптеген бюро-кратиялық кідірістермен жіберілгенін алға тартты.

1980-ші жылдардың басынан бастап АҚШ Конгресі осы проблемаларды еңсеру үшін бірқатар шаралар қабылдады. Мұндай шараларға келесі заңнамаларды қабылдау жатты:

- Стивенсон-Видлердің Инновациялық Заңын қабылдау (1980 ж. Федералды зертханалардың ҒЗТКЖ бюджеттерінің белгілі бір бөлігі өндірісті халықаралық бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу үшін технологияларды жеке өндіріске беру үшін бөлінетінін талап етті);

- Бай-Доул актісі «Университеттерге және шағын бизнеске патент беру тәртібі туралы» (1980 ж., Федералды бюджеттен ғылыми зерттеулер нәтижесінде алынған зияткерлік меншікке иелік етілген университеттер, шағын бизнес және коммерциялық емес ұйымдар, егер мемлекет зерттеу нәтижелерін кез-келген жағдайда пайдалану құқығын сақтап қалады) «Бай-Доул» заңы әр түрлі мемлекеттік департаменттер мен агенттіктер қаржыландыратын технологиялар трансферті туралы әртүрлі ережелер мен ережелерді

үйлестірді және ғылым мен бизнестің арасындағы байланысты қолдады;

- «Технологияларды беру туралы» Федералды заң (1986 ж. Стивенсон-Видл заңымен өзгертілген) Америка Құрама Штаттарында өндірісті орналастыруға дайын болған компанияларға артықшылық бере отырып, мемлекеттік зертханаларды өз қызметінің нәтижелерін өнеркәсіпке беруге міндеттейтін шара, кәсіпорындар арасында бірлескен ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге және үкіметтік зерттеулерді коммерцияландыруды күшейтуге мүмкіндік берді);

- «Бәсекеге қабілетті трансферт туралы» заң (1989 ж., Стивенсон-Видлер актісіне өзгертулер енгізілді, бұл қоғамдық инфрақұрылымды (GOCO) қолдана отырып, меншіктің әртүрлі нысандарындағы ұлттық зертханаларға өнеркәсіппен бірлескен зерттеу келісімдерін (CRADA) жасасуды міндеттеді).

Бүгінгі таңда «Бай-Доул» заңы, жаңа технологияларды дамыту мен таратуда, технологияларды лицензиялау мен университеттермен қатар оң рөл атқарғанына ешкім күмән келтірмейді.

1982 жылы Конгресс кішігірім жоғары технологиялық бизнесті және үкіметтің бірқатар басқа мақсаттарын қолдау үшін шағын бизнесті дамыту туралы заң қабылдады.

АҚШ университеттері елдің зияткерлік әлеуетін дамытуда маңызды рөл атқарады. Сондықтан ғалымдардың кәсіпкерлік бастамаларын дамытуға үлкен назар аударылды. Мәселен, Бостонда жетекші университеттердің қатысуымен экономикаға ғылыми әзірлемелерді енгізуге бағытталған бірқатар бағдарламалар жүзеге асырылды:

- лицензиялау және технологиялар трансферті бюросы құрылды (компаниялардың құрылуы және олардың жарғылық капиталына қатысу үшін қызығушылықтың орнына ғалымдардың патенттеріне сыртқы қаражаттарды тарту стратегиясы енгізілді),

- алдыңғы қатарлы университеттердің түлектерімен құрылған Кәсіпкерлік форум ұйымдастырылды (кәсіпкерлік саласында кең білім беру бағдарламаларын ұсынатын жоғары технологиялар саласындағы кәсіпкерлер арасындағы байланыстарды жеңілдетеді; қазіргі уақытта Форумның бүкіл әлем бойынша 24 филиалы бар)Ү;

- МІТ кәсіпкерлік орталығы құрылды, ол кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларында 30-ға жуық жаңа курстардың, сондай-ақ студенттік кәсіпкерлік клубтардың құрылуына ықпал етті;

- 2000 жылы венчурлық тәлімгерлік қызметі жаңа жобаны бастағысы келетіндерге қолдау көрсету үшін құрылды. 2009 ж. Осы қызмет арқылы 88 компания құрылды.

Осы және басқа да көптеген ұқсас бағдарламалар студенттер, бизнес және венчурлік капиталистер арасындағы байланысты нығайтуға, кәсіпкерлер қауымдастығын құруға, нақты мақсаттар мен міндеттерді шешу үшін ғылым мен экономиканың интеграциясын қамтамасыз етуге көмектеседі. Осы бағдарламаларға қатысушылардың көпшілігі венчурлық капиталистерге айналды. Олар тек қаржылық ресурстарды ғана емес, сонымен қатар білім, тәжірибе және олардың байланыс желісін де ұсынады. Олардың көпшілігі сабақтар өткізіп, студенттерге тек теориялық негіздерді үйретіп қана қоймай, сонымен қатар өз ісін бастау саласындағы практикалық білімдерін де береді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын ескере отырып, дамыған елдердің инновациялық экономикалық жүйелері өздерінің инновациялық жүйелерін, ұлттық және халықаралық деңгейлердегі өзара іс-қимылдың тәртібі мен құрылымын жетілдіргісі келетін басқа мемлекеттер үкіметтері мен ғылыми қауымдастықтар ескеруі керек белгілі бір қағидаттарды ұстанады деп қорытынды жасауға болады [18].

4) Қазақстан.

Қазақстан қазір экономикалық дамудың индустриалды-инновациялық кезеңіне өтті. Бұл кезең ғылым саласының қазіргі заманғы экономикалық жағдайларға бейімделуімен сипатталады. Бұл тиісті нормативтік құқықтық базамен реттелетін ғылымның құрылымдық, ұйымдастырушылық, кадрлық, инфрақұрылымдық және қаржылық қолдауында түбегейлі өзгерістерге әкелуі керек.

Ғылыми-технологиялық әлеуеттің дамуы экономиканың дәстүрлі салаларына тән емес сәйкес фактор ретінде қарастырылмауы керек. Ғылым саласы - экономиканың басқа салаларға тән барлық белгілері, ережелері мен реттеуші тетіктері бар саласы [19].

Қазақстан экономикасының 80%-дан астамы жеке секторда екендігін ескерсек, ғылым саласын реттеу принциптері нарықтық талаптарға әлсіз, ескірген және жетілмегенін атап қту қажет

Ғылыми-техникалық әлеуетті дамытуға жеке секторды тартудың тиімсіз тетіктері, ҒЗТКЖ-ға қатысушылардың салыстырмалы түрде төмен белсенділігі Қазақстанның бүкіл ғылыми-техникалық жүйесінің әлсіз жақтары болып қала береді. Ал өндірісте жаңа

технологиялар мен жоғары технологиялық өнімдерді әзірлеу және енгізу ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізудің және оны сақтаудың негізгі факторы болып табылады.

Мысалы, экономикасы дамыған елдерде (АҚШ, Жапония, Финляндия) өнеркәсіптік кәсіпорындар ҒЗТКЖ өзін-өзі қамтамасыз ету және өзін-өзі қаржыландыру негізінде жүзеге асырады және ғылыми-зерттеу жұмыстарына ұлттық шығыстардың 70% -на дейін алады, ал мемлекеттік шығындардың үлесі орташа есеппен 30% құрайды.

Бұл мәселені тегжейлі талдау Қазақстандағы интеллектуалдық әлеуеттің дамуына кедергі келтіретін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Ғылым саласының ұйымдастырушылық құрылымында шешім қабылдау, ресурстар мен жеке сектордың әлеуетін пайдалану жүйесі құрылмаған.

Елімізде бар интеллектуалдық әлеует зерттеліп дамуы керек. Америка Құрама Штаттарында студенттер жыл сайын 50-70 мың компания құрып, түрлі инновациялық жобаларды жүзеге асырады. Швецияда шағын бизнестің 70% пайызы инновацияны дамытады және алға тартады. Егер Қазақстанда тіркелген 800 мың заңды тұлғаның 70 пайызы ғылым мен өндірістің тоғысында жұмыс жасайтын болса, біз шынымен бәсекеге қабілетті ел болар едік [20].

Прогрессивті шетелдік тәжірибені зерттеу негізінде, Қазақстанның интеллектуалдық әлеуетін арттыру үшін біз келесі ұсыныстарды жасадық:

1) Беделді инженерлік оқу орындарының жүйесін қалыптастыру қажет. Университеттің мықты жүйесі инновациялар үшін технология мен адам капиталын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Университеттер тек іргелі зерттеулер жүргізіп қана қоймай, сонымен бірге зерттеу нәтижелерін өндіріске қолдануға ерекше назар аударуы керек.

2) Қазақстанда ғылымды дамытуда халықаралық компаниялардың қатысуымен ғылыми орталықтардың дамуы маңызды. Бұл үшін Қазақстанда жаңа ғылыми орталықтар құру процесіне шет мемлекеттерді, корпорацияларды және академиялық орталықтарды тарту мүмкіндігін қарастыру қажет. Осындай ұлттық ғылыми орталықтардың жұмысы зерттеулерді белгілі бір бағытта алға жылжытуға, сонымен қатар зерттеу процесінде өздерінің зияткерлік меншігін құруға бағытталуы керек.

3) Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді мемлекеттік қаржыландыру инновацияны ынталандырудың маңызды құралы болып табылады. Мемлекет қаражаттың жетіспеушілігінен немесе нарықтық тәуекел жағдайында тұрған жергілікті кәсіпкерлердің қолдануы үшін жаңа технологияларды құру және қаржыландыру процесінде мемлекет маңызды рөл атқара алады.

4) Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың стратегиялық факторы зияткерлік меншікті басқару болып табылады және оны басқарудың маңызды мәселесі интеллектуалдық меншік құқығын кім иеленеді деген мәселе болып табылады. Қазақстанда патенттік жұмысты жақсарту үшін патенттік-лицензиялық саясатты әзірлеу мен іске асырудың, жаһандану жағдайында елдің халықаралық технологиялық алмасуға интеграциялануының ғылыми негізделген тұжырымдамасын әзірлеу қажет, ол өнертабыстар мен ноу-хауды қамтитын технологиялармен сыртқы сауда саласындағы негізгі қағидаларды көздейді [21].

Қазақстан Республикасының интеллектуалдық әлеуетін қалыптастыру үшін университеттің инновациялық қызметін дамыту ұсынылады: білім беру саласы мен экономикалық орта арасындағы байланысты қамтамасыз ету, жоғары оқу орындарын білім беру қызметтері нарығы мен перспективалы еңбек нарығына бағыттау, білім беру қызметіне инвестициялаудың бюджеттен тыс тәсілдерін табу. Халықтың әл-ауқатының және олардың мәдениетінің өсуі алдымен ғылымның, білімнің және бизнестің өзара байланыстағы қарқынды дамуына байланысты.

Қорытынды

Осылайша, Қазақстанда интеллектуалдық әлеуетті сақтау мен жоғарылатудың негізгі проблемалары оны дамытуды, қолдануды және іске асыруды басқарудың тиісті жүйелерінің жоқтығында. Жаңа ақпараттық-зияткерлік өндіріске көшу және ғалымдардың ғылыми жұмысының нәтижелерін капиталдандыру қажет. Бұл жағдайда білім экономикасын қалыптастыруға және жаһандық ортада елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге болады.

Қазақстан постиндустриалды әлемнің сынақтарына төтеп беру үшін шешуші реформалар жүргізуі керек. Сапалы білім беру арқылы біз қоғамға пайдалы білімді, зияткерлік жеке тұлғаларды дайындай аламыз. Білім адамзат үшін жалпыадамзаттық құндылықтардың негізгі қайнар көзі және жеке адамдар әлеуметтік құндылықтарды меңгерудің

ерекше жолы. Сондықтан зияткерлік әлеуетті дамытудағы білім мен инновацияның маңызы ерекше.

Елбасымыздың 2020 жылы интеллектуалдық ұлтқа ұмтылуы бекер емес. интеллектуалдық қоғам болмаса, адами капиталды дамыту үшін алғышарттар болмайды. Сондықтан, біз қазірдің өзінде елімізде дамып келе жатқан интеллектуалдық қоғаммен айналысамыз және оған ұмтыламыз. Себебі елімізде интеллектуалдық қоғамның қалыптасуына жақсы әсер ететін ғылымда, білімде және мәдениетте жеткілікті жетістіктер бар. Интеллектуалдық әлеуетті қалыптастыру және дамыту үшін жетістіктер мен көптеген алғышарттар болуы тиіс. Жыл сайын елімізде ең жоғары деңгейде зияткерлік әлеуетті дамыту үшін жағдай жасалады. Бұл мемлекетіміз үшін жақсы және әрдайым адамзат қоғамы үшін жағдайды нығайта отырып, әрі қарай дамуға мүмкіндік береді. Енді ең бастысы – еліміз үшін интеллектуалдық әлеуетті дамыту жолындағы ең дұрыс жолды таңдау. Бұл үшін біз интеллектуалдық әлеуетті дамытудағы шетелдік озық тәжірибелерді ескеріп, Қазақстанда қолдануға болатын модельдерді таңдауымыз қажет.

Қазақстан экономикасының жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің басты шарты - бұл инновация, жаңа білімді қолдану арқылы қызметтің барлық саласында үнемі жетілдіріліп отыру. Ол ғылыми-техникалық болжау мен маркетингтің нәтижелерін ескере отырып, басқарудың барлық деңгейінде қалыптасқан және тауарлар мен қызметтердің жаңа нарықтарын құруда және жаңа нарық құруда ықтимал бәсекелестерді озып шығуға бағытталған инновациялық стратегияға сәйкес жүзеге асырылуы керек.

Дамудың инновациялық жолына көшу бүгінде Қазақстан экономикасы үшін өмірлік маңызды, өйткені объективті себептерге байланысты ол еуропалық және әлемдік экономикалық процестерге көбірек интеграцияланған. Сонымен қатар, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру ұлттық инновациялық жүйені мақсатты дамыту және қалыптастыру, Қазақстанда қолданыстағы ғылыми-техникалық әлеуетін инновация саласындағы әлемдік тенденцияларға назар аударатын отырып, өзінің жеке сипаттамалары мен мүдделерін міндетті түрде ескере отырып жүзеге асырылған жағдайда ғана мүмкін болады.

Қазақстан өз азаматтарының жеке және кәсіптік өсу үшін тең мүмкіндіктер жүйесі мен жоғары өмір сапасы мен тұрақтылық

ұсынады. Ұлттық интеллектуалдық әлеует жаһандану нысанына айналып, мемлекеттің жаһандану процестеріне белсенді ықпал ету мүмкіндіктерін ашатын әлеуметтік және кәсіби ұтқырлықтағы орны нығайып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Левашов В.К. Интеллектуальный потенциал общества: социологическое измерение и прогнозирование // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2008. – № 3 (87). – С. 26-27.

2. Васильев П.П., Шевелева О.М. Современные тенденции формирования трудового потенциала и развития интеллектуального капитала // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2014. – № 5. – С. 7-16.

3. Лаврентьев В., Шарина А. Интеллектуальный потенциал предприятия: понятие, структура и направления его развития // Креативная экономика. – 2009. – № 2. – С. 4.

4. Боровикова Т.В., Филинов В.А. Региональный интеллектуальный потенциал: методика оценки // Региональные исследования. – 2014. – № 3. – С. 38-41.

5. Игнатова Т.В., Шетов А.А. Развитие интеллектуального потенциала молодежи региона в сфере экономики и управления // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. – 2014. – № 2. – С. 199.

6. Саналиева Л.К., Кенжегалиева Г.Б., Идельбаева А.С. Исследование современных экономических механизмов построения интеллектуального потенциала страны как движущего фактора инновационного развития экономики // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2018. – № 5. – С. 144-148.

7. Сейткадиева А., Жунисбекова Г., Тазабекова А. Интеллектуальный потенциал как ключевой фактор конкурентоспособности региона // IFAC-PapersOnLine. – 2018. – Т. 51, № 30. – С. 177-180.

8. Билан Ю., Мишчук Х., Рошчик И. Анализ интеллектуального потенциала и его влияния на социально-экономическое развитие европейских стран // Journal of Competitiveness. – 2020. – Т. 12, № 1. – С. 22.

9. Попова И.П., Темницкий А.Л. Интеллектуальный потенциал профессионалов: проблема структурных изменений // Социологические исследования. – 2011. – № 1. – С. 56-67.

10. Каптерев А.И. Управление профессиональным и интеллектуальным потенциалом современной организации: социологический подход // Организация знаний. – 2006. – Т. 33, № 3. – С. 170-175.

11. Дюмей Ж. Разблокировка интеллектуального капитала // Журнал интеллектуального капитала. – 2015. – Т. 16, № 2. – С. 305-330.

12. Леонидова Г. В. Интеллектуальный потенциал населения: теоретико-методологические основы исследования // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2014. – № 1 (31). – С. 57.

13. Журавлев В. А. Интеллектуальный потенциал креативного общества: элементы и характеристика // Креативная экономика. – 2009. – № 8. – С. 3.

14. Меньщикова В. И., Харламова Т. Н. Развитие интеллектуального потенциала как фактор повышения конкурентоспособности экономики региона // Социально-экономические явления и процессы. – 2011. – № 5-6. – С. 163.

15. Сейтпешова А. У., Нурмаганбетова М. С. Проблемы сохранения и увеличения интеллектуального потенциала страны // Вестник. – 2014. – С. 94.

16. Нуриев М. А. и др. Теоретические основы формирования интеллектуальной нации в условиях высшей школы как условие инновационного развития РК // Фундаментальные исследования. – 2013. – Т. 2. – № 4. – С. 445.

17. Орлова Т. Интеллектуальный капитал: понятие, сущность, виды // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 4. – С. 109-120.

18. Быстряков А.Я. и др. Интеллектуальный капитал и интеллектуальная миграция в условиях глобализации. – 2017. – С. 15.

19. Лазука О.Н. Национальный интеллектуальный капитал и национальная конкурентоспособность: взаимосвязь понятий и показателей измерения // Herald of Polotsk State University. Series D. Economics and Law Sciences. – 2009. – С. 10.

20. Гаранина Т. А. Интеллектуальный капитал как основной фактор роста ценности компании // Социально-экономические тенденции в российском бизнесе. – 2008. – С. 9-12.

References

1. Levashov V. K. (2008) Intellektualnyj potencial obshestva: sociologicheskoe izmerenie i prognozirovanie // Monitoring obshestvennogo mneniya: ekonomicheskie i socialnye peremeny. 3 (87), 26-27. (in Russ.)

2. Vasilev P. P., Sheveleva O. M. (2014) Sovremennye tendencii formirovaniya trudovogo potenciala i razvitiya intellektualnogo kapitala // Nauka i obrazovanie: hozyajstvo i ekonomika; predprinimatelstvo; pravo i upravlenie. 5, 7-16. (in Russ.)

3. Lavrentev V., Sharina A. (2009) Intellektualnyj potencial predpriyatiya: ponyatie, struktura i napravleniya ego razvitiya // Kreativnaya ekonomika. 2, 4. (In Russ.)

4. Borovikova T. V., Filinov V. A. (2014) Regionalnyj intellektualnyj potencial: metodika ocenki // Regionalnye issledovaniya. 3, 38-41. (in Russ.)

5. Ignatova T. V., Shetov A. A. (2014) Razvitie intellektualnogo potentsiala molodezhi regiona v sfere ekonomiki i upravleniya //Gosudarstvennoe i municipalnoe upravlenie. Uchenye zapiski SKAGS. 2, 199. (in Russ.)
6. Sanalieva L. K., Kenzhegalieva G. B., Idelbaeva A. S. (2018) Issledovanie sovremennykh ekonomicheskikh mekhanizmov postroeniya intellektualnogo potentsiala strany kak dvizhushego faktora innovatsionnogo razvitiya ekonomiki // Vestnik Nacionalnoy akademii nauk Respubliki Kazahstan. 5, 144-148 (in Russ.)
7. Sejtkazieva A., Zhunisbekova G., Tazabekova A. (2018) Intellektualnyj potentsial kak klyuchevoj faktor konkurentosposobnosti regiona // IFAC-PapersOnLine. T. 51, 30, 177-180. (In Russ.)
8. Bilan Yu., Mishchuk H., Roshchik I. (2020) Analiz intellektualnogo potentsiala i ego vliyaniya na socialno-ekonomicheskoe razvitie evropejskikh stran // Journal of Competitiveness. T. 12. 1, 22. (in Russ.)
9. Popova I. P., Temnickij A. L. (2011) Intellektualnyj potentsial professionalov: problema strukturnykh izmenenij // Sociologicheskie issledovaniya. 1, 56-67. (in Russ.)
10. Kapterev A. I. (2006) Upravlenie professionalnym i intellektualnym potentsialom sovremennoj organizacii: sociologicheskij podhod // Organizaciya znanij. T. 33, 3, 170-175. (in Russ.)
11. Dyumej Zh. Razblokirovka (2015) intellektualnogo kapitala // Zhurnal intellektualnogo kapitala. T. 16, 2, 305-330. (in Russ.)
12. Leonidova G. V. (2014) Intellektualnyj potentsial naseleniya: teoretiko-metodologicheskie osnovy issledovaniya //Ekonomicheskie i socialnye peremeny: fakty, tendencii, prognoz. 1 (31), 57. (in Russ.)
13. Zhuravlev V. A. (2009) Intellektualnyj potentsial kreativnogo obshestva: elementy i harakteristika //Kreativnaya ekonomika. 8, 3. (in Russ.)
14. Menshikova V. I., Harlamova T. N. (2011) Razvitie intellektualnogo potentsiala kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti ekonomiki regiona //Socialno-ekonomicheskie yavleniya i processy. 5-6, 163. (in Russ.)
15. Sejtpeshova A. U., Nurmaganbetova M. S. (2014) Problemy sohraneniya i uvelicheniya intellektualnogo potentsiala strany //Vestnik. 94. (in Russ.)
16. Nuriev M. A. i dr. (2013) Teoreticheskie osnovy formirovaniya intellektualnoj natsii v usloviyah vysshej shkoly kak uslovie innovatsionnogo razvitiya RK //Fundamentalnye issledovaniya. T. 2. 4, 445. (in Russ.)
17. Orlova T. (2008) Intellektualnyj kapital: ponyatie, sushnost, vidy //Problemy teorii i praktiki upravleniya. 4, 109-120. (in Russ.)
18. Bystryakov A. Ya. i dr. (2017) Intellektualnyj kapital i intellektualnaya migraciya v usloviyah globalizacii. 15. (in Russ.)
19. Lazuka O.N. (2009) Nacionalnyj intellektualnyj kapital i nacionalnaya konkurentosposobnost: vzaimosvyaz ponyatij i pokazatelej izmereniya // Herald of Polotsk State University. Series D. Economics and Law Sciences., 10. (in Russ.)
20. Garanina T. A. (2008) Intellektualnyj kapital kak osnovnoj faktor rosta cennosti kompanii //Socialno-ekonomicheskie tendencii v rossijskom biznese., 9-12. (in Russ.)

Автор туралы мәліметтер

Турысбекова А.Б. - ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ ҒК «Экономика институты» РМҚК, магистр, e-mail: aisha9393@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-2058>

Information about the author

Aisha B. Turysbekova - Research Associate, «Institute of economics» of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, master's degree, e-mail: aisha9393@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-2058>

Дата поступления рукописи: 27.07.2020.

Прошла рецензирование: 14.08.2020.

Принято решение о публикации: 24.08.2020.

Received: 27.07.2020.

Reviewed: 14.08.2020.

Accepted: 24.08.2020.

Қарастыруға қабылданды: 27.07.2020.

Рецензиялауды өтті: 14.08.2020.

Жариялауға қабылданды: 24.08.2020.